

Снежана Радић

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНЕ ПРИЛИКЕ У ВАЉЕВСКОМ ОКРУГУ 1944–1947. ГОДИНЕ

(На основу архивске грађе Одељења за просвету Округног народног одбора Ваљево 1944–1947)

Културно-просветни одсек Округног народноослободилачког одбора Ваљево основан је 26. септембра 1944. године¹, и своју делатност, у почетку, ограничио на културно-просветни рад у Ваљеву путем „сектора”, иако је његова територијална надлежност обухватала ваљевски, подгорски, колубарски, тамнавски и посавски срез.

1. Радио-служба је имала задатак да „хвата вести” и „савезничке емисије”. Петком, када је пазарни дан, постављан је звучник на пијаци и непрекидно су емитоване радио-емисије. Сваки други дан радио-служба је издавала билтен са вестима (око 2000 примерака), који је достављала сеоским одборима.

2. Техничка служба је, путем плаката, обавештавала грађанство, а паролама популаризовала и позивала народ у ослободилачку борбу.

3. Приредбе су обухватале највећи део рада одсека. Биле су колажног типа, са одломцима из познатих драма, рецитацијама и хорским песмама.

4. Библиотека је била у формирању.

5. Усне новине имале су за циљ да заинтересоване грађане упознају са актуелним збивањима, догађајима из времена окупације и о утисцима о ослобођењу Ваљева. Прве усне новине припремљене су 6. октобра 1944. године, а после тога је организована игранка.

Тих дана интензивно се радило на уређењу Дома културе. У новембру је оспособљен за рад. Оживеле су библиотека са читаоницом, шах-секција, све више је усмених новина, а добијене су и просторије за хор и оркестар. Домови културе отворени су и у већим местима ваљевског округа, Мионици, Убу, Лајковцу и Обреновцу.

Биоскоп „Централ” у Ваљеву почео је са радом у новембру 1944, кад су приказана два филма „Дуга” и „Она брани отаџбину”, и неколико енглеских и америчких ратних журнала.

1 МИАВ, Одељење за просвету ОНО Ваљево, К1, III А, а – Извештаји о раду за X 1944. године

Истог месеца приступило се спровођењу Упутства НКОЈ-а Повереништва за просвету, од 13. маја 1944, према којем „цео одсек подељен на одсеке и то: а) одсек за народно просвећивање; б) одсек за школе; в) одсек за културу и г) одсек за просветну администрацију и персонал”.² Референт културно-просветног одсека Боривоје Максимовић био је мишљења да одсек за школе треба поделити на одсек за основне школе и одсек за средње школе.

Крајем године, 28. децембра, Повереништво просвете Србије донело је одлуку³ о организацији просветне службе у окрузима „ради координације, што боље сарадње и јединственог једнообразног решавања просветних проблема”. Од јануара 1945. године на нивоу округа било је организовано Просветно одељење на чијем је челу био повереник који је, истовремено, и члан ОНО. Просветно одељење је било подељено на три одсека: а) одсек за народно просвећивање, б) одсек за школе и в) персонални одсек. Сваки одсек је имао шефа и потребан број особља, а одсек за школе морао је обавезно да има по једног учитеља и професора. У срезовима су основани и просветни одсеци. Културно-просветни одсек за Ваљево формиран је у децембру 1945, када је формиран Градски НО Ваљево. Пријем, отпуштање, пензионисање и премештај просветних радника вршило је Повереништво, касније Министарство просвете Србије, према предлогу Просветног одељења.

Ради целовитог спровођења културно-просветних задатака, у скоро сваком месту ваљевског округа по препоруци Повереништва просвете,⁴ током 1945. формиран су културно-просветни одбори. Број чланова одбора није био одређен и бирани су из редова грађанства, омладине и АФЖ-а. По својој функцији били су „добровољни сарадници народних власти на просветном пољу”.

Уз мања персонална померања организација Просветног одељења ОНО Ваљево остала је иста до престанка са радом 14. априла 1947. године.⁵

Шеф културно-просветног одсека 1944. био је Боривоје С. Максимовић; 1945. повереник Просветног одељења је Живорад Љубичић, 1946. Ашер Делеон, а од фебруара 1947. Миленко Топаловић.

Последњи назив одељења (препис штамбиља):

НАРОДНА РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ОКРУЖНИ НАРОДНИ ОДБОР
ОДЕЉЕЊА ЗА ПРОСВЕТУ

Бр. _____
_____ 194_____ год.

В А Љ Е В О

2 Исто, за XI месец 1944. године.

3 Исто, К1 II В, 28. XII 1944. године.

4 Исто, К2 II В, дел. бр. 99/45.

5 Исто, К15 II, В дел. бр. 13060 од 14. IV 1947. године.

ОБИМ И ДЕЛОКРУГ РАДА ОДЕЉЕЊА ЗА ПРОСВЕТУ

А) ОДСЕК ЗА НАРОДНО ПРОСВЕЂИВАЊЕ

Делатност одсека за народно просвеђивање одвијала се кроз организовање аналфабетских течајева, народне универзитете, књижнице и читаонице, припрему и давање приредби од стране културно-уметничких екипа, приказивање биоскопских представа и физкултуру.

Свакако, најзначајнији и најсвеобухватнији посао било је сузбијање неписмености. Председништво АСНОС-а – Повереништво за просвету послало је Окружном народном одбору Ваљево распис⁶ којим захтева отварање аналфабетских течајева у основним школама ради искорењивања неписмености која је „непријатељ свакога напретка”, а „задатак течајева је ширење писмености, просвеђивања и културе, а кроз то, што активније учешће у изградњи државне заједнице”. Течајеве треба да похађају лица од 14 до 40 година старости, нарочито женска. Просветно одељење је одмах предузело акцију и у јануару 1945.⁷ упутило распис срезовима ваљевског округа о потреби оснивања и почетку рада аналфабетских течајева, јер је преко 70% нашег сеоског становништва неписмено и да „отуда наша народна борба поред гоњења отимача са свог рођеног огњишта, ставља себи у задатак да гони и слепило са очију свога народа и као први корак те борбе, наше руководство истакло је оснивање аналфабетских течајева у земљи. Ове течајеве водиће учитељи и учитељице народних основних школа... Течајеви су сасвим бесплатни. Сваки кандидат добиће бесплатан писаћи пробор.”

Број неписмених, према прикупљеним подацима у марту 1945, уз напомену да нису потпуни „већ само приближни... пошто овде нису урачунати неписмени који су отишли у ЈА, јер је попис извршен после мобилизације”, био је следећи⁸:

	Становника	Неписмени		
		мушки	женски	Укупно
СНО ВАЉЕВО	55 279	532	4 698	5 230
СНО ВАЉЕВСКА КАМЕНИЦА	34 252	379	4 474	4 853
СНО МИОНИЦА	40 901	535	5 936	6 471
СНО УБ	38 248	389	3 265	3 654
СНО ОБРЕНОВАЦ	53 902	584	4 144	4 728
О К Р У Г	222 586	2 419	22 517	24 930

Крајем 1945. у ваљевском округу било је 40317 неписмених преко 10 година старости и то 7498 мушких и 32819 женских лица.⁹ Само у

6 Исто, К1 II В дел. бр. 31 од 30 XII 1944. године.

7 Исто, К2 II В дел. бр. 12/1945. године.

8 Исто, К2 II В дел. бр. 564 од 26. III 1945. год.

9 Исто, К6 III А, Годишњи извештај о раду одсека за народно просвеђивање у 1945. години.

децембру исте године у ваљевском округу је организовано 67 течајева са 4647 полазника. Најбоље резултате дао је ваљевски срез а најлошије подгорски, иако је у „том срезу највећи број неписмених” – 8926. Поређења ради, у децембру 1946, организовано је 328 аналфабетских течајева са 8804 течајца.¹⁰ План нису испунили подгорски и колубарски срез, а требало је да описмене 2000 лица. У том месецу течајевима је руководило 254 просветна радника. Акцијом описмењавања 1946. обухваћено је 41,15% од 22692 лица до 45 година старости.¹¹ У првом тромесечју 1947. у округу је организовано 354 течаја са 9340 течајаца и 254 руководиоца.¹²

Течајеви су организовани при основним школама, а било их је, крајем 1944. године и почетком 1945, и у приватним кућама. Предавачи су учитељи основних школа. Трајали су три, а касније пет месеци. Настава се изводила према утврђеном програму: народни језик, касније српски (6 часова недељно), рачун (3 часа), земљопис и народна историја (по 1 час). Течајци су после успеха на провери знања добијали уверење о завршном испиту. Ради активирања народних маса и учитеља по срезовима су одржавани „митинзи за писменост”. Било је планирано да се у ваљевском округу током 1946. описмени 10000 лица, али је испуњење плана онемогућено из више разлога. Застоја је било нарочито у пролеће и јесен због пољских радова. Предавања су одржавана у касним поподневним сатима па се дешавало да због недостатка петролеја настава није извођена.

У марту 1947. Министарство просвете је констатовало да је „кампања за уништење неписмености у завршној фази”¹³ и да је даљим планом предвиђено да аналфабетске течајеве могу да похађају само старији од 14 година, док су млађи укључени у школске обвезнике. На том пољу и даље је потребна пуна сарадња просветних власти и руководиоца течајева са масовним организацијама.

Одржавани су и општеобразовни течајеви у трајању од 4 до 5 месеци и курсеви у свим срезовима за ветеринаре, руски језик, финансијске раднике, синдикалне функционере, руководиоце АФЖ-а, кројаче, шофере, задружно књиговодство и др. Такозвани домаћички течајеви трајали су краће. Рад ових курсева није увек давао жељене резултате због недовољно стручних кадрова.¹⁴

Народни универзитети и домови културе били су културно-образовна и политичка стецишта. Налазили су се у свим већим среским местима. Народни универзитет у Ваљеву свечано је отворен 14. јануара 1945. у Дому културе, а уводно излагање имао је професор Београдског универзитета Бора Благојевић.¹⁵ Задатак ових установа био је у почетку

10 Исто, К15 II В дел. бр. 812 од 9. I 1947. године.

11 Исто, К15 II В дел. бр. 2508 од 22. I 1947. године.

12 К15 III А – тромесечни извештај аналфабетс. течајеви у ваљ. окр.

13 Исто, К15 III А, дел. бр. 11358 од 27. III 1947. године.

14 Исто, К13 III А – а.

15 Исто, К 2 II В дел. бр. 61.

популарисање народноослободилачке борбе, а касније рад проширују на разна предавања, организовање курсева (општеобразовних и стручних), литерарних вечери, излета и др. У зависности од заинтересованих, при универзитетима су радиле секције политичко-социјалне, пољопривредне, здравствене, литерарне, историјске и природно-научне.

Предавања су стални облик рада. Према својој садржини су васпитна и актуелна. За првих шест месеци 1945. на народним универзитетима ваљевског округа одржано је само 28 предавања¹⁶, што је према мишљењу шефа одсека за народно просвећивање Ашера Делеона, било мало, а узрок је што није било занимљивих тема. У прилог томе навео је предавање наставника Арсенијевића са Војно-политичке школе, који је у Русији био од 1927. до 1945, на тему „Живот и рад у СССР-у”, којем је присуствовало 1000 слушалаца, док је на 6 предавања у Ваљеву, истог месеца, било укупно 350 слушалаца. До краја године ситуација се поправила па је Народни универзитет у Мионици одржао 50 предавања.

Од обрађених тема у 1945. занимљиво је издвојити „Историјски развитак права, правде, правиче и народних обичаја”, „Жена и њена права”, „О пегавом тифусу”, „О пролећној сетви”, „Филип Вишњић”, „Јосиф Висарионович Стаљин”, „Карађорђе – Тито”, „О Светозару Марковићу”, итд.

Најпосећеније предавање јула 1946. у Ваљеву одржано је у Дому културе (Клуб IV дивизије) под насловом „Утисци из Совјетског Савеза”, а предавач је био књижевник Иво Андрић.¹⁷

Те године број предавања и слушалаца био је највећи у Народном универзитету у Обреновцу. Запажене су и веома успешне књижевне вечери. На трибини, марта 1946,¹⁸ гости су Јован Поповић, Бранко Ћопић, Оскар Давичо и Душан Костић, који су читали своје песме и приповетке. Било је 750 слушалаца. На истом универзитету априла месеца, уредник „Политике” Михајло Петровић говори о теми „Трст и Јулијска крајина”, што је успело „преко сваког очекивања”. Присуствовао је и дописник ТАНЈУГ-а из Трста Штока, који је свој говор завршио речима „Трст је наш и биће наш” и био бурно поздрављен од 900 присутних.

До септембра 1946. предавања су одржавана без плана, а од тада има „више система и једнообразности” па се истим питањем „покрива” цео округ. Све мање је садржаја из природних наука и уметности, а више из области максизма и лењинизма, о политичким проблемима и о изградњи земље. Одзив слушалаца је добар, а по селима је просечно стотину слушалаца на једном скупу.

Одсек за народно просвећивање истрајно је радио на оснивању књижница, читаоница и набавци књига, чији је фонд током рата

16 Исто, К 6 III Б – а.

17 Исто, К 13 III А – а.

18 Исто, К 13 III А – е.

прилично оштећен што већна основних школа, у извештајима о причињеној ратној штети, посебно помиње.

Почетком 1945. у округу је 67 књижница и читаоница, а већ крајем исте године – 123, са 11795 књига.¹⁹ У 1946. бројка се пење на 11 градских и 210 сеоских књижница и читаоница, са 27017 књига.²⁰ Сеоске књижнице и читаонице најчешће су у школама. Највише их је у колубарском срезу: 56, са 6303 књиге и 430 примерака периодике.²¹

Књижни фондови су обогаћивани доделом књига од Министарства просвете (преко Пропагандног одељења ЈНОФ-а) куповином и покло-нима дародаваца.

Ваљево је имало 5 књижара: 2 државне („Напред” и „Омладинска књижара”) и 3 приватне (Владимира Матића, Стевановића и Николића). У Мионици је књижара Народног фронта. У тамнавском срезу су 4 књижаре: 2 државне у Лајковцу и Убу – обе Народног фронта и 2 приватне: у Лајковцу власништво Жарка Праштала и Убу Бранка Миленковића.²² Посматрано у целини, број продатих књига је мали.

Да би се књига приближила народу, Министарство просвете организује тзв. културни вагон који је крајем 1945. кренуо пругом, са покретном изложбом књига и биоскопским представама. Неколико пута, током исте и наредне године, гостовао је у местима ваљевског округа и дао запажене резултате. Највише је продато наслова дечје литературе и књига „О данашњим задацима партије”. Најскупља је била „Историја комунистичке партије бољшевика” – 100 дин.

Почетком 1947, Ваљево и Обреновац су добили библиотеке.²³

Ваљевска библиотека са читаоницом налазила се у кући Марија Самокресовића. Имала је 1564 књиге, 11 листова и 13 часописа. Дневно је у библиотеку долазило од 80 до 100 читалаца (ученика, радничке омладине, интелектуалаца). Библиотеку је „издржавао” Градски НО Ваљево.

Библиотека са читаоницом у Обреновцу такође је у приватној згради. На услузи је 488 књига, 9 листова и 3 часописа, а месечно је 480 читалаца.

Популарна штампа, као вид делатности народног просвећивања, остваривала се кроз усмене и зидне новине, као почетне форме, које крајме 1946. губе значај и примат преузима излажење новина у округу и дистрибуција остале дневне и недељне штампе.

Групно читање новина, или тзв. усмене новине, само је повремено приређивано 1945. и делом 1946. године. У неким срезovima ваљевског округа, као у подгорском и колубарском, није их било уопште.

19 Исто, К 6 III – А – а.

20 Исто, К 15 III А – б.

21 Исто, К 15 III А-а од 20. III 1947.

22 Исто, К 11 II В дел. бр. 2441 од X 1946.

23 Исто.

По ослобођењу није било услова за издавање месних или среских новина па је Пропагандно одељење ЈНОФ-а дало препоруку за објављивање зидних новина. Оне су обрађивале актуелне теме и проблеме школе, предузећа, „надлештва”, места у коме су излазиле и то о деловању политичких и друштвених организација, органа народне власти; литерарне радове; текстове о истакнутим појединцима (ударницима и добровољним даваоцима крви), о спортским такмичењима, пољопривреди и др. Излазиле су 15-дневно или месечно.

Од штампе, највише се продају: „Све за победу”, касније „Напред”, „Борба”, „Политика”, „Глас”, а од илустрација „Дуга”, „Звезда”, „Фронт”, „Наука и техника”, „Јеж”. На пример, у Ваљевоу је јула 1946. продато „Борбе” – 1400 примерака, „Политике” – 1000, „Напреда” – 2100, „Дуге” – 250, „Фронта” – 120.²⁴

Штампа је стизала у књижаре „Народног фронта” и „Омладинску књижару”, а растуране су преко продавница – дућана ревизора или преко колпортера. Како је то изгледало, види се из извештаја за Ваљево, достављеног 25. фебруара 1947. „У граду Ваљевоу растурање штампе врши се на тај начин што постоје два ревизора новина („Борбе” и „Политике”) који имају своје продавнице и три колпортера, којима је то главно занимање, и чија просечна зарада износи двојници по 3000 дин. месечно, а трећем 1500 дин. (пошто је још мали, има око 13 година)”.²⁵

Приредбе су имале за циљ културно-уметничко уздизање и разоноду народа. Програми су разноврсни и пригодни, састављени од скечева, драмских приказа, хорских песама, рецитација и оркестарских композиција. Извођачи су културно-уметничке екипе (друштва), или, како су називане, „дилетантске групе”, као и учитељи са својим ученицима. Према својој организацији, биле су сталне и „несталне”, односно повремене. Ове активности у селима обично су замирале у пролеће, јер је то период великих пољских радова.

Ваљево је имало 7 културно-уметничких екипа. Веома је активна била екипа ЈНОФ-а, посебно њен окрестар од 13 музичара које је плаћао Окружни одбор. Најјаче је било Културно-уметничко друштво „Абрашевић” (тада Радничко намештеничко културно-уметничко друштво „Абрашевић”) са око 100 сталних и преко 300 „помажућих” чланова организованих у две секције: драмску и певачки хор.²⁶ У Ваљевском срезу је било 16 дилетантских група. Нарочито су активне екипе пионира у Бранковини, Г. Лесковицама, Лелићу, Д. Грабовици, Драчићу, Попучкама и Стубу.

СНО Мионица има око 40 дилетантских група од којих су најактивније „Абрашевић” у Мионици и „Лука” у Бабајићу и у 1945. дале су 291 приредбу.²⁷ Тамнавски срез оснива око 40 дилетантских група и 14

24 Исто, К 13 III А – б.

25 Исто, Фонд ОНО Ваљево, Одељење за радне односе, К1 ПIV дел. број 5763.

26 Исто, Фонд ОНО Ваљево, Одељење за просвету К 13 III А – б.

27 Исто, К 6 III Б – д.

хорова са око 600 чланова, а у посавском је 9 екипа са око 110 чланова. Својим радом истучу се „Железничар” из Обреновца, екипа ЈНОФ-а у Забрежју и стругаре „Симовић”.

При Просветном одељењу 1945. основано је и Ваљевско окружно дилетантско позориште. Те године дало је 9 представа, а неке од њих су: „Туђе дете”, „Путем цвећа”, „Последњи сусрет у логору”.²⁸ Почетком 1946, Просветно одељење врши агитацију за окупљање глумачких талената, а жеља позоришта да прерасте у професионално, изражена је у њиховој молби управи Народног позоришта у Београду да им пошаље текстове комада: „Сребрна кутија” Џона Голсфордија, „Дођоше из града” Џона Пристлија, „Страдалници” од Бријеа и „Женидба” Гогоља. Из репертоара за 1946. види се да су поставили комад „Дођоше из града” и да су игране и представе: „Хајдук Станко” Ј. Веселиновића, „Кад срца говоре” Романова, „Сиротиња није грех” Островског, „Проста девојка” Шваркина, „Власт” Б. Нушића и „Ивкова Слава” Стевана Сремца.²⁹ На седници од 1. марта 1947. Извршни одбор ОНО Ваљево донео је „решење да с уместо досадашњег Окружног аматерског позоришта оснује Окружно народно позориште у Ваљеву”.³⁰ За давање позоришних представа била је обезбеђена биоскопска сала „Централ” са око 400 седишта.

Обреновац је, 1946. године, добио позориште које те године изводи 5 представа.³¹

У ваљевском округу је било 7 биоскопа: 4 у Ваљеву и по један у Лајковцу, Убу и Обреновцу. Мионица је добила биоскоп почетком 1947. године. Кратко време после рата биоскопи су били приватно власништво који су конфискацијом или национализацијом прешли у својину државе. Ниједно село ваљевског округа није имало биоскоп, јер нису имала струју. Министарство просвете предложило је Просветном одељењу да организује „кино представе” за сељаке у пијачне дане, а само је организовало кино-вагоне (тамо где је пролазила железница) и кино-камионе.³² Ови путујући биоскопи су поред кино-апаратуре и радија нудили изложбе књига и слика. На овај начин су магичне слике видели Подгорци, Попучанци, мештани Бабајића и других села. Репертоар је разноврстан, занимљив и информативан, јер су уз филмове приказивани филмски журнали са вестима из земље и света. Филмови су из земаља савезника. Крајем 1946. и почетком 1947, даје се предност совјетском филму.

Ваљево је имало биоскопе: „Централ” – власништво Карла Енгла и Мирка Грковића, „Бранковина” – власника Марка Бабића (касније

28 Исто, К 6, III Б – а.

29 Исто, К 11, II В дел. бр. 2792 од 9. XII 1946. године – Извештај о репертоару позоришта у ваљевском округу.

30 Исто, К 15 Д – а од 12. III 1947. године.

31 Исто, исто као напомена бр. 28.

32 Исто, К 4 II В дел. бр. 2246 од 17. X 1945. године.

„Раднички дом културе”, односно „Синдикат”); „Србија” – својина Тиосава Благојевића. У њима су приказивани филмови за народ, а у Официрском дому за потребе војске. Ваљевска публика је у поратним годинама могла да види „Тајанствено острво”, руски, 3923 гледаоца; „Легија Аризоне”, амерички, 3471, „Узаврела љубав”, француски, 2094, „Беатриче Ченчи”, шпански, 1824 посетиоца и др. Најгледанији био је „Фискултурна парада у Москви”, приказан априла 1946. у биоскопу „Раднички дом културе”, а видело га је 6573 гледаоца.³³

Два биоскопа раде у тамнавском срезу (Лајковац и Уб). Убски је био својина Станка Станишића. Обреновац је имао један биоскоп власништво Димитрија Ристића (касније назван „Победа”).

Радио служба је 1944. била активна. Како пише у извештају – „врши пренос вести по диктату из Београда и хвата свакодневно извештај Москве и Лондона. Микрофоном се објављује све што се покаже као хитно у граду”.³⁴ Сељаци су имали прилике да петком, путем микрофона постављеног на пијаци, буду обавештени о месним и осталим вестима. У априлу 1946. у округу је 380 пријављених радио-апарата,³⁵ од тога у Ваљеву 260, у срезу ваљевском 2 (својина учитеља у Драчићу и Лелићу), у срезу подгорском само један (у Каменици), у Мионици је 7, од тога 2 јавна (НФ и у кафани Мићановића), у срезу тамнавском је 20 и то у Убу и Лајковцу, а од села по један је у Радљеву и Бањанима, у срезу посавском од 104 радио-апарата само по један је у Звечкој и Кртинској а остали су у Обреновцу. Лета 1946. године највише се слушао пренос суђења Дражи Михајловићу.

Рад на омасовљавању спорта такође је у надлежности Одсека за народно просвећивање. Овом послу се приступило веома озбиљно и у јуну 1945. основани су срески физкултурни одбори.³⁶ До тада је у округу формирано 30 физкултурних друштава, чији би број био далеко већи да члански улог који су уплаћивали ФИСОС-у у Београду није био висок. У округу се највише радило на слетским вежбама, а од спортских дисциплина фудбал је био најпривлачнији.

У Ваљеву су два физкултурна друштва: „Будућност” и „Напред”, са око 500 чланова. Најчешће су игране фудбалске утакмице, а при друштву су, поред фудбалске, и секције за тело-вежбу, лаку атлетику, бокс, бициклизам, одбојку, шах, стони тенис, зимске спортове и пливање. Од села ваљевског среза само Попучке и Доња Грабовица имају физкултурна друштва.

У Мионици је физкултурно друштво „Станишић” са секцијама за фубал и шах, а у Бабајићу је фудбалски клуб „Лука Спасојевић”.

33 Исто, К 13 III А – а.

34 Исто, К 6 III А – а.

35 Исто као напомена 32.

36 Исто, К 6 III В-а Месечни извештаји о раду одсека за народно просвећивање у 1945. години.

Уб је у два фискултурна друштва окупљао 172 члана. Неговао се фудбал (ФК „Јединство“), лака атлетика, одбојка и шах.

У посавском срезу су два фискултурна друштва у којима се број чланова кретао од 46 (у јануару 1946) до 150 (у мају исте године): Фудбалски клуб „Раднички“ је у оквиру друштва у Обреновцу, док је друго било у Забрежју. Развијале су се све секције фискултуре.

Остала сеоска омладина, недељом и празницима, такмичила се у трчању и бацању камена с рамена.

Б. ОДСЕК ЗА ШКОЛЕ

Просветно одељење Округног народног одбора у Ваљеву, односно његов одсек за школе водио је и организовао све школске послове, од подизања и поправки школских зграда, обезбеђивање станова за просветне раднике, надзора над школским фондовима до спровођења и реализације наставних планов и програма. Треба напоменути да су под надзором овог одсека, осим основних, биле и средње школе које су потпадале под Министарство просвете Србије (гимназије).

Просветно одељење вршило је управу и надзор над радом среских просветних одбора и њихових референата, школских инструктора, управитеља (касније директора) и наставника.

Месни, општински и градски народни одбори, на чијим су се територијама налазиле школе, били су дужни да обезбеде средства за њихово издржавање, огрев и послугу.

Срески просветни референти обављали су административне и персоналне послове. У сарадњи са школским инструкторима давали су упутства учитељима о свим питањима из делокруга рада школе и ван ње.

Сваки срески одбор има школског инструктора. Списак њихових обавеза је подугачак. Почетком школске године одржавали су заједничке састанке са среским просветним референтима и наставничким већима са својих подручја, а у току године обилазили су све школе и о томе достављали детаљне извештаје Просветном одељењу. У складу са месним приликама учествовали су у изради плана рада за дату школу.

Наставници и управитељи преузимају најодговорнији задатак, с обзиром да су школе биле средиште културно-просветног живота у месту. Организовали су школски и ваншколски рад, одржавали непосредне везе са месним властима, уредно водили администрацију, сарађивали са родитељима и утицали на њих, посебно да уредно шаљу децу на наставу.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ*

Већ крајем октобра 1944. почеле су са радом неке основне школе у ваљевском округу, а у новембру и децембру придружују се и друге. Једино је основна школа у Ваљеву почела да ради тек у марту 1945, јер је њену зграду користила војска. У том периоду, што је био чест случај,

*Погледати часопис „Гласник“ МИАВ бр. 9 из 1974. Милорад Митрашиновић, Организовање основних школа на ослобођеној територији среза ваљевског 1944. године, 45-63 стр.)

неке основне школе у посавском срезу често су прекидале рад (првих месеци), јер су трупе војске биле у пролазу и школске зграде користе за преноћиште или за привремене војне амбуланте.

Основне школе су, углавном, биле по селима. Школске општине носиле су назив места у коме се школа налазила. Према одлуци Повереништва просвете са почетка 1945. „сви досадашњи називи школа бришу се. Уместо досадашњих назива школе ће добијати број са назначењем улице.”³⁷

После рата стање школских зграда у округу, посматрано у целини, било је лоше. Школске зграде већином су биле државне, зидане за ту намену и од солидног материјала. Неке су радиле у приватним зградама, односно приватним кућама, кафанама или, као основна школа у Лајковцу, у згради Соколског друштва. Те зграде, од слабог материјала, биле су трошне, склоне паду и нехигијенске. Сеоске школе имале су своја дворишта и вртове, величине од 60 ари до 4 ха.

Школе ваљевског округа претрпеле су велике материјалне штете у току окупације. Поједине су до темеља уништене (попаљене или срушене бомбардовањем) као школе у Поћути, Бабиној Луци, Петници и Златарићу. Стање зграда било је најбоље у посавском, а најгоре у тамнавском срезу, иако се очекивало, собзиром на економску моћ, да тако буде у подгорском срезу.³⁸ Биле су оштећених кровова, нису имале врата, прозорска стакла, а уз ово неокречене су и запуштених дворишта. Порушене и оштећене школске зграде подизане су или поправљане из средстава државног фонда за обнову, уз помоћ месних, општинских и среских одбора и добровољним прилозима.

У лето 1945, на захтев Министарства просвете, а по распису Просветног одељења, школе су доставиле извештаје о потребним средствима за довршење школских зграда. Из ваљевског среза новчану помоћ тражиле су школе у Горњој Грабовици, Драчићу, Лелићу и Поћути; из подгорског школе у Горњој Буковици, Драгијевици, Причевићу, Каменици – село и Суводању; срез колубарски доставио је захтев за Мрчић, Берковац, Брежђе, Рајковић, Боговаћу и Пепељевац; срез тамнавски за Палуже и срез посавски за школе у Ратарима и Скели.³⁹

Велики број школа подизан је или поправљан добровољним прилозима и радом сељака као у Белошевцу, Драчићу, Лелићу, Дупљају, Забрдици, Бабиној Луци, Белићу, Поћути, Јошеви, Жабарима, Рабровици, Скели, Ратарима...⁴⁰ Тако је школа у Скели подигнута средствима самог села, у Лелићу је дато „15 школских и 20 тежачких надница”, а за школу у Бабиној Луци мештани су испекли циглу.

Ратна разарања су оставила видне последице. „Оскудевало” се у училима и школском прибору. Није било табли, креда, школских клупа,

37 исто, К3 II В дел. бр. 613

38 исто, К6 III А – Годишњи извештај о раду Просветног одељења у 1945. години

39 исто, К4 II В дел. бр. 1732 и 1763 из VIII и X мес. 1945. године

40 исто, К10 II В дел. бр. 901 од 17 маја 1946. године

пећи за ложење... Није било довољно уџбеника, хартије, свезака, а „таблице су толико скупе, да их деца са села не могу уопште купити.”⁴¹ У извештају школског инструктора тамнавског среза о прегледу рада школа у новембру 1946. пише да „ученици и даље седе по поду учионица или стоје око стола и поред прозора”. И овде су учитељи преузели бремене обавеза и у сарадњи са месним властима, родитељима, па и ученицима, решавали проблеме (кречили учионице, поправљали клупе, израђивали учила...)

Проблем је представљао и нови наставни план и програм рада у школама који ће бити у духу новонасталих друштвених промена. Да би настава у школама била што организованија и једнообразнија, просветне власти у округу су на почетку школске 1944/45 одржале 5 конференција са учитељима срезова и упознале их са циљевима НОП-а. Била су, то уједно, и стручна саветовања на којима је разрађен привремени план рада за основне школе, који је урадио шеф одсека за школе Милован Дудић. Обрађивала се настава из српског језика и рачуна, по старим уџбеницима, а у очекивању нових читали су се пригодни чланци из новина. Наставни план и програм, прописан од стране Повереништва просвете Србије, добијен је крајем фебруара 1945. године.

Наставне програме учитељи су, према мишљењу школских инструктора у срезовима, обрађивали добро, изузев „букварске” (српски језик) наставе где није посвећивано довољно пажње припремним елементима писања и читања.

Сметње у настави представљао је и број ученика по одељењима, који је ишао и до стотине. У основним школама предавани су следећи предмети: српски језик, историја, земљопис, рачун, познавање природе, цртање, певање, писање и гимнастика.

Настава се изводила према устаљеним плановима и програмима за све предмете, осим историје. Најинтересантнији пут развоја и однос власти био је према предмету веронаука. У школској 1944/45. веронаука је предавана само оним ученицима чији су родитељи дали изјаву да желе да „им се дете образује у религиозном духу”⁴² Већ почетком 1945. Просветно одељење упутило је распис свим школама у округу (основним и средњим) „да верска настава није више део наставног програма у државним школама”⁴³ Нешто касније у фебруару исте године, Повереништво просвете Србије доноси одлуку⁴⁴ о веронауци као факултативном предмету, којом је остављено ученицима, њиховим родитељима и црквеним властима да сами реше питање веронауке; да школске власти ставе на „расположење” просторије у ваншколско време, уколико са њима располажу, а да су заинтересовани родитељи дужни да покрију

41 исто, К6 В-б Извештај школског инструктора о прегледу рада школе у посавском срезу у марту 1945. године

42 исто, К1 Д-в-Извештај о раду основних школа за новембар 1944. год

43 исто, К2 II В – дел. бр. 75

44 исто, К2 II В дел. бр. 223 од 2. II 1945. године

издатке за огрев, осветљење, послугу и друго. Свештена лица могла су да држе предавања верске наставе уз одобрење надлежних власти, али омогућено им је да предају „и остале наставне предмете... ако за то имају потребне квалификације.”⁴⁵ И поред наведеног, вероучитељи су плаћани из државне касе. Школске власти су упозорене да не могу спречавати ученике, нити утицати на њих да не одлазе у цркву на богослужење „јер сви грађани наше земље имају слободу вероисповести.”⁴⁶

Ступањем на снагу Устава ФНРЈ 1946. извршено је одвајање школе од цркве (чл. 38). „Ради знања и управљања” Министарство просвете доставило је у марту 1946. Председништву ОНО Ваљево решење Председништва владе НР Србије⁴⁷ са читавим низом промена по питању веронауке: одобрава се одржавање предмета веронауке ван редовног школског програма и у ваншколско време у школским зградама; Министарство и његови органи контролисали су употребу уџбеника и наставу; није вршено оцењивање ученика из веронауке, нити се веронаука као предмет уносила у сведочанства и од 1. маја 1946. вероучитељи нису били на платним списковима Министарства просвете, а њихов службенички однос регулисао се према постојећим законима. Наредне школске године веронауке као факултативног предмета није било.

Сличан пут прошли су и верски празници који су прослављани или обележавани у школама и ван ње. Школска слава посвећена заштитнику школа, првом српском учитељу и просветитељу – Светом Сави, прослављена је свечано у свим школама ваљевског округа 27. јануара 1945, са уобичајеним црквеним обредом (ломљен је славски колач, паљена свећа, дељено кољиво ученицима)⁴⁸ и приредбом. Прославе су одржане у присуству наставника, ученика и њихових родитеља. Већ 1946. прослава има светован карактер, а 1947. Савиндан су обележиле само средње школе. Почињале су химном „Хеј, Словени” и химном „Свети Сава”, а затим би уследила беседа, обично управника школе о Светом Сави као просветитељу. Уметнички део програма састојао се од прикладних прича о Светом Сави, рецитација „национално-уметничке” вредности и рецитација и скечева из НОБ-а.

На питање једног управитеља у које празничне дане школе неће радити, Повереништво просвете у јануару 1945. даје следећи одговор⁴⁹: „До даљег наређења школе неће радити у ове празничне дане: Мала Госпојина, Св. Никола, Божић (4 дана од Бадњег дана до закључно трећег дана Божића), Нова Година, Богојављење, Ускрс (бдана од великог четвртка до закључно трећег дана Ускрса), Ђурђевдан, Спасов-

45 исто, К3 В дел. бр.1490 од 22. VII 1945. године

46 исто, као напомена 44

47 К11 II В без дел. броја од 30. III 1946. године

48 исто, К2 II В дел. бр. 135

49 исто, К2 II В дел. бр. 155 од 24. I 1945. године

дан и Духови – два дана. Накнадно ће се објавити који ће се још државни празници празновати.”

Исте, 1945. године, Министарство просвете предложило је школама да за пролећни дечји празник Врбица припреме пригодне програме, а биоскопи прикажу бесплатне представе, јер „с обзиром на тешке прилике које су ратом настале многи људи, ђачки родитељи неће бити у могућности да својој деци причине на тај дан задовољства и радости које би као родитељи желели.”⁵⁰

Наредне, 1946. године, Министарство просвете тражи извештај о „случајевима” колективног вођења ученика на причешће,⁵¹ што је у супротности са уставом и да учитеље треба обавестити о „одвајању школе од цркве”. У ваљевском округу забележен је само један „случај” учитељице из Бабајића (колубарски срез).

У 1945. години 1. мај – међународни празник рада, проглашен је за државни празник. Свечано је прослављен у ваљевском округу, а Окружни одбор УСАОС-а самоиницијативно је организовао пионирски слет за 25. мај. Следеће 1946, школе су добиле наређење од Просветног одељења да на дан 23. маја наставници „обуставе рад” и са ученицима изађу пред Окружни народни одбор где ће у 12 сати бити предата штафета поводом рођендана маршала Тита, где ће му пожелети „дуг живот и добро здравље за срећу наших народа”.⁵²

Учитељски кадар био је квалификован, добар и представљао је стуб просветно-културног рада у ваљевском округу. Поред редовне наставе учитељи су водили аналфабетске течајеве, више просветне и друге курсеве. У току лета, на распусту, посебно су учитељице ангажоване да по селима држе не само курсеве, већ и директно учествују на преради воћа и поврћа. Предавања и приредбе, такође су организовали учитељи. Тако је, само у периоду од II до VI месеца 1945.⁵³, захваљујући њима у ваљевском округу одржано 621 предавање и припремљено 296 приредби. О условима у којима су радили, било је речи. Снабдевање учитеља преко Р-2 карата, било је нередовно и различито по срезовима. Одлуком Министарства просвете 1946. „изузетно од постојећих прописа учитељима по селима признаје бесплатан стан и огрев”.⁵⁴ Све поменуто, код 280 учитеља, колико их је било у ваљевском округу, није могло да сломи ентузијазам у раду и жељу за изградњом домовине.

И поред свих тешкоћа са којима се сусретало школство у ваљевском округу, успех, дисциплина и здравствено стање ученика били су задовољавајући. Највећи проблем код ученика је било неуредно похађање школе и неоправдавање изостанака од стране родитеља. Међутим, зна се да су изостанци најчешће и највише прављени у хладним

50 исто, КЗ II V дел. бр. 80 од 25.IV 1945. године

51 исто, К10 II V дел. број 717 од 25. IV 1946. године

52 исто, К10 II V дел. бр. 934

53 исто, К6 III Б-а

54 исто, К11 II В дел. бр. 1682 од 31. VIII 1946. године

зимским данима, кад ученици нису имали одеће и обуће, а појединци су морали да препешаче и по 6 км, оправдање није било ни потребно.

Редован лекарски надзор над ученицима, није постојао, као ни редовно вакцинисање. У поратним годинама деца су због неухрањености најчешће оболевала од анемије, а од заразних болести јављају се шуга и повремено вашљивост. Епидемија малих богиња, која је владала у априлу 1946, била је лакше природе, „није било поводом овога смртних случајева”.

Више пажње посвећивало се хигијени. Учионице су кречене и школе редовније снабдеване олајем па су и подови били чисти.

Ученици основних школа били су чланови пионирске организације која је имала значајну улогу у културном уздизању и васпитавању у новом духу. Руководиоци пионира били су истакнути појединци из редова средњошколске омладине и под надзором учитеља. Негован је здрав такмичарски дух у учењу; учили су се и дисциплини и другарству. Пионери су учествовали у свим масовним акцијама (прикупљање лековитог биља, багремовог семена, секундарних сировина) и припремали приредбе. За 29. новембар 1946. у основним школама на свечаним академијама извршен је пријем у Савез пионира, а у Ваљеву је одржан пионирски збор, где су у присуству представника власти пионери положили заклетву.⁵⁵

Тамо где су постојали услови, отворане су ђачке кухиње. Нарочито се на томе инсистирало у школској 1946/47. години, јер је 1946. ваљевски округ погодила велика суша и сеоској деци је претила глад. Почетком 1947. у округу је 46 ђачких кухиња у којима се храни 3887 ђака.⁵⁶ Највише их је било у тамнавском срезу: 23 кухиње за 2150 ученика.

Све основне школе у ваљевском округу биле су државне, мешовите и четвороразредне и први подаци о њиховом броју с прегледом одељења, учитеља и ученика по срезовима ваљевског округа, достављени су новембра 1944. године.⁵⁷ Број ученика у школама исказали су срезови тамнавски и посавски. Доста учитеља је још увек у НОБ-у и ПОЈ-у.

55 исто, К13 III Б, а Месечни извештај о раду основних школа у ваљевском округу за новембар 1946. године

56 исто, К15 III Г – Извештај о раду ђачких кухиња у ваљевском округу од 3. 1 1947. године

57 Исто, К 1 III В

I табела, новембар 1944. године

СРЕЗОВИ	Бр. школа	Бр. одељења	Учитељи	Ученици
ВАЉЕВСКИ	25	75	95	–
ПОДГОРСКИ	18	43	43	–
КОЛУБАРСКИ	25	–	51	–
ТАМНАВСКИ	30	72	88	4530
ПОСАВСКИ	17	57	57	3072
ВАЉЕВСКИ ОКРУГ	115	–	334	–

У априлу и септембру 1945. средњи културно-просветни одсеци послали су Просветном одељењу у Ваљево податке о броју основних школа, одељења, наставника и ученика у 1940, 1941. (изузев тамнавског среза) и за 1945. годину (сви срезови).⁵⁸

II табела, април и септембар 1945. године

СРЕЗОВИ	1940. ГОДИНА				1941. ГОДИНА				1945. ГОДИНА			
	бр. школа	одељења	наст.-авн.	уче-ници	бр. школа	одељења	наст.-авн.	уче-ници	бр. школа	одељења	наст.-авн.	уче-ници
СНО Ваљево	24	59	63	2948	25	65	71	3125	28	73	76	4395
СНО В. Каменица	18	43	45	1475	14	37	39	1490	18	38	42	2699
СНО Мионица	32	52	50	3426	23	53	53	3734	28	60	54	3390
СНО Уб	–	–	–	–	–	–	–	–	31	73	68	3648
СНО Обреновац	15	47	49	3879	15	47	62	2978	17	55	62	2974
Ваљевски округ	–	–	–	–	–	–	–	–	123	301	278	18948

III табела: Бројно стање основних школа, наставника и ученика за шк. 1945/46. годину⁵⁹

СРЕЗОВИ	Бр. школа	Бр. одељења	Наставници	Ученици
ВАЉЕВСКИ	28	72	91	4354
ПОДГОРСКИ	19	43	43	2777
КОЛУБАРСКИ	28	60	61	3871
ТАМНАВСКИ	31	73	61	4741
ПОСАВСКИ	17	56	57	3233
ВАЉЕВСКИ ОКРУГ	123	304	313	18976

58 Исто, К 6 III В – Подаци о броју школа и ученика 1940, 1941, 1945. IV и IX месец 1945. година.

59 Исто, К 4 II В дел. број 2155/45

На основу статистичких образаца III – о/4, за основне школе ваљевског округа рађена је збирна табела у августу 1946. године⁶⁰

IV табела

ГРАД ВАЉЕВО И СРЕЗОВИ	Бр. шк.	Бр. учи- он.	ОСНОВАНЕ				ШК ЗГРАДЕ		бр. оде- ље- ња	нас- тав- ни- ци	Ученици	
			до 1918	од 1918 до 1941	за време окуп.	после осло- бођ.	држ. зграде	прив. зграде				
ГНО Ваљево	1	12	1	–	–	–	1	–	24	29	м. 520 ж. 495	1015
СНО Ваљево	28	46	14	10	2	2	24	12	48	47	м. 1946 ж. 1049	2995
СНО В. Камен.	19	35	9	8	1	1	16	4	43	38	м. 1595 ж. 743	2338
СНО Мионица	28	55	14	11	1	2	29	9	60	50	м. 2069 ж. 1384	3453
СНО УБ	32	60	16	14	1	1	31	5	73	63	м. 2542 ж. 1893	4415
СНО Обренов.	17	41	12	4	1	–	17	1	55	54	м. 1640 ж. 1394	3034
Ваљевски округ	125	249	66	47	6	6	118	31	303	281	м. 10312 ж. 6938	17250
							149					

На основу извештаја о основним школама ваљевског округа из марта 1947. године⁶¹ урађена је:

V табела

ГРАД ВАЉЕВО И СРЕЗОВИ	Бр. школа	Бр. одељења	Бр. шк. зграда	Настав.	УЧЕНИЦИ		
ГНО Ваљево	1	24	1	23	м. 503	ж. 476	978
СНО Ваљево	30	51	39	48	м. 1779	ж. 1098	2837
СНО Ваљ. Камен.	21	44	29	39	м. 1586	ж. 875	2461
СНО Мионица	34	67	46	53	м. 1836	ж. 1439	3275
СНО УБ	35	78	37	65	м. 2362	ж. 1814	4186
СНО Обреновац	17	55	18	48	м. 1550	ж. 1372	2922
Ваљевски округ	138	319	164	276	м. 9616	ж. 7044	16665

Попис свих основних школа које су постојале на територији ваљевског округа, извучен је из статистичког листа, попуњеног крајем 1945.⁶²

60 Исто, К 12 II В дел. број 2609 од 27. VIII 1946. године, статистика. Напомена аутора: Гно Ваљево основан је децембра 1945. године па се сада приказују подаци одвојено за град Ваљево.

61 Исто, К 15 III Б, Извештаји о основним школама у ваљевском округу, март 1947.

62 Исто, К 5 II В дел. број 2505, статистички лист за основне школе ваљевског округа од 1. XII 1945. године.

Поред места, наведена је година оснивања школе и број ученика по полу.

СНО ВАЉЕВО

Место	Година оснивања	Ученици	М.	Ж.
Бабина Лука	1911	211	97	107
Бачевци	1923	57	53	4
Белић	1939	82	56	26
Белошевац	1943	64	42	22
Бранковина	1836	142	86	56
Брезовице	1944	103	68	35
Ваљево	1818	1149	605	544
Вујиновача	1945	41	34	7
Горња Грабовица	1907	140	90	50
Горње Лесковице	1938	49	36	13
Доња Грабовица	1924	122	63	59
Доње Лесковице	1898	85	68	17
Драчић	1902	176	132	44
Дупљај	1934	89	55	34
Забрдица	1938	52	31	21
Златарић	1930	61	38	23
Жабари	1932	85	37	48
Јовања	1896	92	73	19
Јошева	1939	44	24	20
Кланица	1942	31	23	8
Котесица	1908	151	87	64
Лелић	1902	122	87	35
Лозница	1919	194	107	87
Петница	1894	85	46	39
Попучке	1896	133	100	33
Поћута	1873	251	190	61
Рабровица	1843	175	95	80
Стубо	1907	131	97	34
Сушица	1932	56	41	15

СНО ВАЉЕВСКА КАМЕНИЦА

Место	Година оснивања	Ученици	М.	Ж.
Ваљевска Каменица	1943	123	92	31
Врагочаница	1934	54	32	22
Горња Буковица	1910	109	70	39
Гола Глава	1888	101	59	42
Доња Буковица	1938	85	43	42
Дружетић	1935	118	67	51
Каменица (село)	1903	78	58	32
Лопатањ	1902	136	105	31
Миличаница	1881	119	77	42
Оглађеновац	1927	108	71	37
Осечина	1870	276	188	88
Осладић	1903	262	163	99

Остружањ	1927	179	130	48
Причевић	1907	185	125	60
Сирдија	1942	90	58	32
Суводање	1880	236	199	37
Убић	1940	105	55	50
Црниљево	1930	104	61	43

СНО МИОНИЦА

Место	Година оснивања	Ученици	М.	Ж.
Бабајић				
Боговађа	1866	171	93	78
Берковац	1943	78	52	26
Бошњановић	1939	49	23	26
Брежђе	1905	226	145	81
Буковац	1920	136	78	58
Врачевић	1924	98	74	24
Горња Топлица	1875	221	122	99
Доња Топлица	1894	235	154	81
Ђурђевац	1893	113	60	53
Дучић	1928	141	87	54
Јајчић	1944	52	25	27
Кадина Лука	1930	106	70	36
Кључ	1935	111	67	44
Крчмар	1903	107	66	41
Латковић	1934	54	46	48
Маркова Црква	1903	222	134	88
Мионица	1864	400	207	193
Мрчић	1939	33	18	15
Осеченица	1945	93	52	41
Пауне	1850	90	57	33
Пепељевац	1929	129	79	50
Планиница	1923	120	70	50
Рајковић	1885	177	96	81
Рибница	1855	104	70	34
Славковица	1865	142	78	64
Табановић	1944	82	50	32
Цветановац	1870	78	52	26

СНО УБ

Место	Година оснивања	Ученици	М.	Ж.
Бајевац	1888	155	104	51
Бањани	1875	171	82	89
Баталаге	1870	78	48	30
Бргуле	1940	130	79	61
Брезовице	1922	120	69	51
Врело	1835	336	182	154
Гвозденовић	1929	95	57	38
Докмир	1888	176	118	58
Зукве	1935	82	47	35

Јабучје	1843	382	214	168
Лајковац (варошица)	1935	159	87	72
Лајковац (село)	1910	112	59	53
Мали Борак	1907	191	103	53
Мургаш	1926	86	47	39
Непричава	1925	83	56	27
Новаци	1873	90	63	27
Паљуви	1911	165	96	69
Памбуковица	1897	136	78	58
Радљево (шк. „Пљаштаница”)	1835	357	192	165
Радљево (Г. крај)	1943	67	37	30
Радушa	1937	69	38	31
Рукладе	1924	65	34	31
Совљак	1926	183	105	78
Таково	1920	147	81	66
Тврдојевац	1889	186	110	76
Трлић	1934	159	91	68
Тулари	1931	233	132	101
Уб	1881 (сазидана)	305	168	137
Црвена Јабука	1922	73	43	30

СНО ОБРЕНОВАЦ

Место	Година оснивања	Ученици	М.	Ж.
Велика Поље	1927	102	56	46
Грабовац	1858	243	130	113
Дрен	1904	181	102	79
Забрежје	1890	186	102	84
Звечка	1855	183	108	73
Јошева	1903	98	50	48
Кртинска	1938	95	47	48
Љубинић	1943	146	79	67
Обреновац	1824	556	309	347
Орашац	1923	118	73	45
Пироман	1882	238	150	88
Ратари	1937	140	64	76
Скела	1870	212	116	96
Стублине	1875	255	134	121
Трстеница	1908	167	81	86
Уровци	1928	112	44	68
Ушће	1883	140	64	76

Применом закона о обавезном седмогодишњем основном школовању деце оба пола, Министарство просвете је одлучило да се у шк. 1946/47. отвори извeстан број прогимназија. Ваљевски округ је добио одобрење од Министарства просвете за прогимназије у Бранковини, Стублинама, Каменици, Осечини, Лајковцу и Бањанима „пошто су испуњени сви услови”.⁶³

⁶³ исто, К11 II В дел. бр. 1532 од 24. VII 1946. године

Све су се налазиле у државним зградама, осим прогимназије у Осечини, која је радила у бившој сеоској кафани. Најбоље услове за рад имала је прогимназија у Бранковини. Управитељи основних школа руководили су радом прогимназија, а наставници основних школа су према прописаном плану и програму изводили наставу. Једино је било проблема за предмет историја, јер ни сами „наставници не познају у суштини развитак друштва”. У свих 6 прогимназија био је 331 ученик⁶⁴ (највише у Бранковини – 63). За ученике највећу тешкоћу представљала је удаљеност школе: неки су пешачили и по 8 км у једном правцу.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ (гимназије у ваљевском округу)

У ваљевском округу у послератном периоду радило је пет средњих школа – гимназија које су преко Просветног одељења биле под управом Министарства просвете. Поред гимназија постојале су женске занатске и стручне продужне школе (укупно 11), које су биле у надлежности Министарства индустрије и рударства Србије.⁶⁵

Новомбра 1944. почела је са радом убска гимназија, крајем децембра гимназије у Мионици и Обреновцу, а две ваљевске тек у марту 1945. Разлога за ово било је више: или су школске зграде биле заузете од стране војске, или нису имале својих зграда; био је уништен и оштећен школски намештај и учила; радило се на изради новог наставног програма и стручном оспособљавању наставног кадра (одржавани су курсеви за руски језик и историју).

Материјалне трошкове гимназија (поправка зграда, набавка огрева, школског намештаја и учила, одржавање хигијене и др.) покривали су ГНО Ваљево и срезови у којима су се налазиле и из добровољних прилога родитеља и грађана. Лични расходи наставника и професора „падали су на терет” Министарства просвете.

Поред тешких услова за рад, највећи проблем је био наставни план и програм. Према одлуци Повереништва за просвету почетком 1945.⁶⁶ био је на снази предратни наставни план са изменама, укинута су предмети: веронаука, немачки и италијански језик; уведен је руски језик у све разреде, а из опште и националне историје, док се није добио скраћени програм, „предаваће се најзначајнији моменти из народноослободилачке борбе”. Што се тиче уџбеника, могли су да се користе сви који су били у употреби пре 6. априла 1941. а нису се препоручивали из историје, француског и латинског језика и хигијене.⁶⁷

Нови наставни план и програм за гимназије Министарство просвете доставило је 15. маја 1945. према којем се радило шк. 1945/46 године. У гимназијама су се предавали следећи предмети: српски, руски и француски језик, историја, земљопис, биологија, хемија, физика, мате-

64 исто, К15 III Б, а Извештај о раду прогимназија у ваљевском округу – 1.IV 1947. година

65 Радић Снежана, „Гласник” бр. 30, Ваљево 1990, стр. 149-151

66 МИАВ, Одељење за просвету ОНО Ваљево, К2 II В дел. бр. 92 од 12. I 1945. године

67 исто, К2 II В дел. бр. 331

матика, цртање, певање, минерологија, устав (од 1946), филозофија и фискултура, а у вишим разредима ваљевских гимназија предавала се и астрономија.

За школску 1944/45 Повереништво је доставило одобрење и упутство по којем се могао обавити накнадни упис ученика који су „прешли одређени број година”, као и оних који нису „положили уобичајени пријемни испит”, уз напомену да се приликом уписа не узима никаква школарина.⁶⁸

Такође, 1945. године, формирана је „Комисија за ревизију диплома и сведочанстава при Окружном народном одбору у Ваљеву” за све средње школе ваљевског округа. Комисија је радила по добијеним предлозима од наставничких већа средњих школа. Министарство просвете августа 1945 послало је објашњење у погледу рада комисије где пише: „Ако је кандидат макар и из једног предмета добио повољну оцену на недозвољен начин, треба поништити испит у целости. Због тога проучите сваки од поменутих случајева”.⁶⁹ Све донете одлуке комисија је слала Министарству. Поништавана су, на пример, сведочанства ученика који су полагали испите ван школе, чији је сродник био симпатизер окупатора или у четницима, што је испитни наставник био помагач окупатора и као такав стрељан. Дешавало се да комисија при Министарству одбаци одлуку ваљевске комисије, јер је, на пример, установљено да је дати ученик „насилно мобилисан у добровољце и убрзо их напустио симулирајући болест”.⁷⁰

Пред почетак школске 1945/46 Просветно одељење прво је добило телеграм – наређење, а дан касније и одлуку Министарства просвете о укидању грађанских школа на територији Србије; да се отворе непотпуне гимназије тамо где има услова; наставници бивших грађанских школа ставе на „расположење” Министарству; да се ученици могу уписати у одговарајуће разреде гимназија и да тамо где буду отворене гимназије, споразумно са Окружним одбором, архива и инвентар преда гимназији.⁷¹ Исти дан Министарство просвете, односно 29. августа 1945, донело је одлуку да се у Мионици и Убу, уместо укинутих мешовитих грађанских школа отворе непотпуне мешовите гимназије и дотадашњи управитељи и наставници остану у школама до „коначне одлуке”.⁷²

У послератном периоду био је мањак наставника и професора за руски језик и вештине (цртање, певање и фискултуру). Наставници и професори гимназија истицали су се у школском и ваншколском раду, као и у друштвеном ангажовању.

68 исто, К2 II Б сл. од 13. I 1945. год.

69 исто, К4 II В дел. бр. 1777 од 4. VIII 1945. године

70 исто, исто, дел. бр. 2007; К5 II В дел. бр. 2595, 2611...

71 исто, К4 II В дел. бр. 1806 и 1846 од 28-29 VIII 1945. године

72 исто, исто, дел. бр. 1847 од 29. VIII 1945. године

Било је оних који су имали и по 40 часова недељно, а поред тога, радили су на општеобразовним течајевима. Наставници који нису имали завршен факултет, могли су да предају само у нижим разредима. Поједини наставници давали су приватне часове, али по одобрењу Просветног одељења.

Да би рад школа и наставника био олакшан, Министарство просвете – Одељење за средњу наставу донело је почетком 1945 одлуку о формирању школског савета и прописало правила за његов рад.⁷³ Школски савет чинили су директор, по два родитеља, наставника и ђака и по један представник АФЖ-а и УСАОС-а. Циљ је био остваривање „што потпуније сарадње између ученика, родитеља и наставника, да би се учврстиле и развиле тековине НОБ-а” и то кроз предавања и дискусије на родитељским састанцима. Школски савет се старао о потребама школе, о планском извођењу ваншколских радова, водио бригу о сиромашним ученицима, организовао васпитне екскурзије и др.

У Ваљевоу су радиле две гимназије:

Прва мешовита реална гимназија и Друга мешовита реална гимназија.

До ослобођења Прва је била Потпуна мушка реална гимназија, а Друга је радила као Потпуна женска реална гимназија. Гимназије су заједнички користиле две зграде у државној својини. Одговарале су потребама школа, имале електрично осветљење, а учионице су загреване „обичним гвозденим пећима”. На располагању су имале 28 учионица. Обе су биле осморазредне.

Школску 1944/45 почеле су 17. марта 1945, јер су школске зграде биле заузете од стране војске. По њиховом исељењу требало је објекте довести у ред (окречити, поправити врата и застаклити прозоре, набавити пећи, табле и др.) Нарочито је недостајао школски намештај. Тек у првом полугодишту шк. 1945/46 Прва и Друга гимназија набавиле су клупе „те ђаци убудуће неће морати стајати и седети на патосу за време наставе.”⁷⁴ Настава је текла „уредно” према прописаном старом скраћеном програму, уз већ поменуте промене. У целости нису предавани програми из вештина, а недостајали су професори за српски и руски језик, земљопис, физику, хемију и историју. Уз максималан труд наставника школска 1944/45 завршена је 15. јула 1945. године.

За наредну школску годину стање са намештајем и училима се поправило. Школе су располагале са неколико збирки (биологија, минераологија, физика, математика, земљопис, историја и цртање), а то су углавном учила за одговарајући предмет. Тако, на пример, за „колекцију” из историје пише: „Ова збирка има само једну карту на којој је приказана држава Карла Великог”

73 исто, К2 II В дел. бр. 99

74 исто, К13 III В

Школе су имале и наставничку књижницу са 1375 књига (белетристика, стручне књиге и књиге на страним језицима) и ђачку књижницу са 437 књига.⁷⁵

Успех и владање ученика, према оцени директора, поправљало се из године у годину, мада „има појединачних случајева посеђивања кафана, играња билијара, испада на часовима, пушења по јавним местима и у сакривеним местима у школској згради и школском дворишту”.⁷⁶

Од 1236 ученика Прве мешовите реалне гимназије на крају првог полугодишта школске 1946/47 без слабих оцена било је 440 ученика, са једном 202, са две 155, три и више 433. Највише слабих оцена је из математике (385) и руског језика (368).⁷⁷

Ученици обе гимназије били су чланови Народне средњошколске омладине, пионирске организације, Црвеног крста, литерарне секције „Чика Љуба”, чланови хора. Најактивнија је била организација Народне средњошколске омладине, која се бавила културно-просветним радом. Одржавани су дискусион и литерарни састанци, припремане зидне новине и др. Био је запажен и ваншколски рад ученика. У јуну 1946. формирана је радна бригада „Стеван Филиповић” од 380 чланова која је наредног месеца ишла на рад у Посавину. Радило се и на рашчишћавању канала од Ваљева до Словца и пошумљавању Пећине.

Здравствено стање ученика било је различито од године до године и важило је за све средњошколце ваљевског округа, а не само гимназијалце из Ваљева. Најчешће је владала шуга и вашљивост код нижих разреда, а повремено су се јављале и неке друге заразне болести (грип, заушке, пегави тифус, маларија). Честа је била и малокрвност.

Директор Прве гимназије био је Миливоје Мандић, а Друге, једно време, Даринка Чупаревић, а касније Блажа Матуновић.

Непотпуна мешовита реална гимназија у Мионици – До ослобођења је била Грађанска школа и као таква почела са радом 1943. године. Августа 1945. одлуком Министарства просвете је укинута и, пошто је било услова, отворена је непотпуна гимназија. Ученици бивше Грађанске школе уписују се у одговарајуће разреде, а остају дотадашњи управник Радован Дробњак и наставници. Школска 1944/45. почела је 21. децембра 1944. са два разреда у три одељења. Гимназија је радила у две зграде. једна је изнајмљена од Женске занатске школе у Мионици. Другу је добила од СНО Мионица, где се у једном делу налазила пошта, а другом, већем, били су станови који су, добровољним прилозима родитеља и грађана среза преуређени за школске просторије. На захтев родитеља у школској 1945/46. отворен је четврти разред да ученици не би путовали у Ваљево. Крајем децембра 1946. почела је са радом Женска занатска школа па се гимназија преселила у три учионице добијене од

75 исто. К15 III В – Извештаји о раду Прве и Друге мешовите реалне гимназије у Ваљеву 24. II 1947. године

76 исто, као напомена 75

77 исто, као напомена 75

Основне школе у Мионици. Књижницу није имала, јер је „1944. године целокупна школска архива спаљена” од стране окупатора.⁷⁸

Државна нижа гимназија у Убу била је до августа 1945. Државна грађанска школа – пољопривредног смера са четири разреда и почела је са радом 6. новембра 1944. у четири учионице добијене од Основне школе у Убу и без обзира што је сазидана 1881, по оцени управника Глигорија Шмецлеровића, могла се „врло добро употребљавати за наставу”.⁷⁹ Недостајали су наставници за руски језик, земљопис и вештине. Учила није било па су наставници са ученицима направили неколико географских карата. Наставничка књжница је имала 94, а ђачка 173 књиге. По одласку директора Г. Шмецлеровића у Хрватску, септембра 1945. за директора је дошао Борис Марковић.

Државна мешовита реална гимназија у Обреновцу, према одлуци Повереништва просвете од 2. јануара 1945. настала је од Приватне реалне гимназије⁸⁰ која је основана 1922. године. Настава за школску 1944/45 почиње 27. децембра 1944. Прве две школске године, по ослобођењу, има 6, а од школске 1946/47. 8 разреда. Гимназија је радила у две зграде, једна (споредна) била је својина Женске подружине у Обреновцу и друга, главна зграда, државна својина. У обе је 8 учионица. Једно време своју зграду (Женске подружине) гимназија није користила, јер се у њој налазила војна болница.⁸¹ Издатке око издржавања школе носе Срески и Општински народни одбор у Обреновцу. За разлику од осталих гимназија у ваљевском округу, гимназија у Обреновцу је набавила комплет учила за физику, израђен у Београдској радионици учила. Остала наставна средства била су остатак од приватне гимназије. Наставничка и ђачка књижница поседују 285 књига. Директор школе је Олга Мићић, а после др Загорка Цоловић.

Свих пет гимназија у ваљевском округу су државне и мешовите, а број разреда је различит. Промене у броју разреда, одељења, ученика и наставника у гимназијама најбоље се може видети из табеларног прегледа за три поратне школске године.⁸² (Табела I)

У лето 1945, на основу указанх потреба, Министарство просвете предложило је Просветном одељењу да формира ђачке интернате за смештај сиромашних средњошколаца, пре свега деце палих бораца. Месне народне власти са антифашистичким организацијама донеле су 8. септембра 1945. одлуку о оснивању Окружног средњошколског

78 исто, К7 Г, 6 – 1945. година

79 исто, исто као напомена 78

80 исто, К2 II В дел. бр. 582, Записник о примопредаји дужности директора Приватне реалне гимназије у Обреновцу од 1. III 1945.

81 исто, К7 III Г – 6

82 Исто, табела је урађена за школску 1944/45. К 7 III Г-1945; шк. 1945/46, К 12 В дел. бр. 2609 – статистички образац за средње школе од 27. VIII 1946; и шк. 1946/47 К 15 III В – 1947. год.

ТАБЕЛА I

	ШКОЛСКА 1944/45. ГОДНА							ШКОЛСКА 1945/46. ГОДИНА						ШКОЛСКА 1946/47. ГОДИНА					
	Број зграда	Број разреда	Број одељења	УЧЕНИЦИ			Наставници	Број разреда	Број одељења	УЧЕНИЦИ			Наставници	Број разреда	Број одељења	УЧЕНИЦИ			Наставници
				м.	ж.	Укупно				м.	ж.	Укупно				м.	ж.	Укупно	
Прва мешовита реална гимназија Ваљево	2	8	24	714	377	1091	31	8	30	814	427	1241	30	8	28	842	418	1260	31
Друга мешовита реална гимназија Ваљево	2	8	24	706	386	1092	31	8	27	704	464	1171	32	8	28	728	490	1218	36
Непотпуна мешовита реална гимназија Мионица	1	2	3	82	36	118	4	3	5	142	77	219	6	4	6	188	102	290	6
Државна нижа гимназија УБ	1	2	3	129	31	160	5	3	5	167	103	270	6	4	8	274	152	426	9
Државна мешовита гимназија Обреновац	2	6	10	232	142	372	8	7	15	429	258	687	16	8	18	541	340	881	18
Ваљевски округ	-			1863	972	2833	79	-		2256	1329	3588	90	-		2573	1502	4075	100

интерната у Ваљеву,⁸³ за око 130 ученика ваљевских средњих школа. За своје потребе интернат је користио две државне зграде са 14 спаваоница, 7 учионица, трпезаријом, кухињом, 5 купатила, амбулантом, вешерницом, магацином, подрумом, канцеларијом и станом за једног васпитача. Управник је био Сретен Мијаиловић.

У јесен 1946. Уб и Обреновац добијају интернате.⁸⁴ У Убу располаже са две зграде и примао је око 60 питомаца, а у Обреновцу је у две зграде које су била својина Обреновачке задруге А. Д. и у њему је 8 спаваоница, кухиња и трпезарија. Број ученика у дому кретао се од 27 до 70.

Интернати су финансирани од стране Просветног одељења, из помоћи добијене од Црвеног крста и из добровољних прилога грађана, а за поједине штићенике средства је давало Министарство социјалне политике Србије. Ученици у интернатима, поред смештаја и три obroка дневно, одбијају бесплатну одећу, обућу и неопходна школски прибор. За сиромашне све је бесплатно, а за остале трошкове су уплаћивали послодавци, односно НОО, СНО, предузећа, занатске радње и приватна лица.

Васпитни рад у интернатима одвијао се према утврђеном плану, при чему се водило рачуна о узрасту ученика.

83 Исто К 4 II В дел. бр. 1821 од 8. IX 1945. године.

84 Исто К 15 III Г – Ђачке кухиње и интернати 1947. г.